

VPLIVNA PODROČJA MED STILNO ARHITEKTURO IN SLOVENSKIM LJUDSKIM STAVBARSTVOM V SREDNJEM VEKU

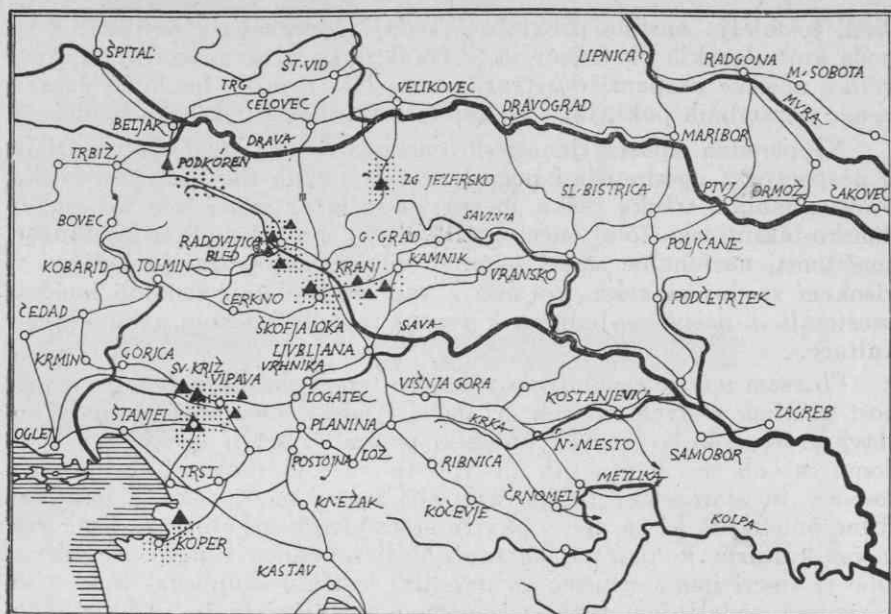
Marjan Mušič

Nedvomno zanimivo proučevalno področje je podano v analizi vplivov, ki so se pokazali med stilno arhitekturo in ljudskim stavbarstvom, pri čemer moramo posebej obravnavati vplive stilne arhitekture na ljudsko stavbarstvo in posebej vplive, ki so se v obratni smeri vraščali iz živega izvora ljudske ustvarjalnosti v stilno arhitekturo. Namen te razprave ni, da bi podala zaključni obračun in temeljito analizo vplivnih področij; zato je potrebno sistematično proučevalno delo na celotnem slovenskem območju skozi vsa stilna razdobja, temeljito pa mora biti predhodno ponazorjen v enaki meri razvoj stilne arhitekture na našem ozemlju. Dokler to ni izvršeno, se moramo pač zadovoljiti z nekaterimi ugotovitvami, ki bodo kljub vsem pomanjkljivostim koristne pri kasnejšem sistematičnem proučevanju, izvajajočem se v obeh smereh: v smeri ljudskega stavbarstva in stilne arhitekture. Proučevanje teh dveh smeri spada namreč v delovno področje raznih institucij: ljudsko stavbarstvo kot del materialne kulture v področje etnologov, stilna arhitektura pa v področje umetnostnih zgodovinarjev in arhitektov. Med tema dvema področjema pa je vse polno stičnih točk, kjer se problemi dotikajo in križajo, reševati pa jih je možno edinole s skupnim delom.

Odkar je v zadnjih štirih letih oživelo v seminarju za proučevanje domače arhitekture na fakulteti za arhitekturo delo na proučevalnem terenu, se je tu pa tam v soseski glavnih proučevalnih objektov iz področja stilne arhitekture in historičnega urbanizma nabralo gradivo, ki pripada obema interesnima področjema; še posebej zanimivo pa je gradivo, ki prikazuje kmečko hišo med procesom preobrazbe v meščansko hišo v sklopu kasnosrednjeveških mest in kmečke hiše, ki se je oblikovala pod neposrednim vplivom arhitekture srednjega veka v gospodarsko in prometno poudarjenih predelih.

Če se hočemo pravilno lotiti zastavljene naloge, si moramo v bežnih obrisih predočiti razvoj arhitekture na slovenskem območju s posebnim poudarkom na vplivno področje ljudskega stavbarstva.

Razvoj arhitekture na Slovenskem je tesno vezan na politične, gospodarske in družbene osnove preteklosti, nanje pa je vplival geo-

Oris glavnih prometnih smeri na Slovenskem v srednjem veku (po M. Kosu, Zgodovina Slovencev) z označenimi doslej ugotovljenimi in proučenimi infiltrati srednjeveške stilne arhitekture na ljudsko stavbarstvo

politični položaj sklenjenih območij, ki so jih naši predniki, počeni s 6. stoletjem, naselili. Materialni pogoji v gradivu, konstrukcijah in končno v oblikah so bili podani v izredno raznoliki narodi slovenskega ozemlja, ki vključuje alpski svet, sredogorje in gričevje s prevladujočim gradivom lesom in kamnom, del Panonskega nižavja s prevladujočo ilovico in lesom ter kraški svet z obilico dobrega apnenca. Na slovenskem ozemlju se križajo in stikajo morfološke in geološke klimatske in vegetacijske meje, ki so po svoji naradni nujnosti vplivale na oblikovanje krajevnih arhitekturnih posebnosti, predvsem na področju ljudskega stavbarstva, ki je v svojih skromnejših zahtevah in pri prevladujoči nizki gradbeno-tehnični ravni v pretežni meri navezano na narodo in na krajevno gradivo. Preko slovenskega ozemlja so ves čas vodile važne zgodovinske osvajalne smeri in pota trgovskega prometa, po njih pa so se posredovale splošne kulturne in med njimi tudi arhitekturne ideje, ki so počeni s visokim srednjim vekom pričele vplivati na ljudsko stavbarstvo (glej karto zgoraj).

V prvem razdobju po naselitvi je bila najvažnejša koroška kotlina s središčem na Gosposvetsko-celovškem polju, kjer je tudi vzniknila kratkotrajna slovenska država tvorba. Z njo bi se v ugodnejših pogojih mogle združiti vse ostale slovenske pokrajine, da ni bil ta razvoj

sredi 8. stoletja nasilno prekinjen. Tedaj je prenehala politična svoboda karantanskih Slovencev in je frankovska država, za njo pa doba velike nemške ekspanzije ustvarila v zaščito nemške fevdalne države vencil obrambnih pokrajin s sedeži v slovenskih gorskih kotlinah.

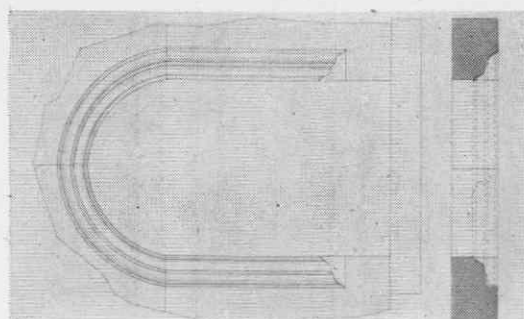
Neposredna izpostavljenost slovenskega ozemlja tuji ekspanziji je v nasprotju z ugodnejšimi pogoji ostalih južnih Slovanov (hrvatska proromanika, srbska raška, moravska in bizantinska šola ter makedonsko-bizantinska šola) onemogočila, da bi se uveljavile arhitekturne značilnosti nacionalne smeri še pred splošno evropeizacijo kulture v visokem srednjem veku, ko smo z vsaj šeststoletno zamudo končno prestopili iz pasivnega odnosa k tvorni izgradnji lastne arhitekturne kulture.

Po vsem tem je razumljivo, zakaj se v tem razdobju razvija umetnost pri nas v dveh smereh: v smeri ljudske umetnosti z ljudskim stavbarstvom, ki so ga naši predniki prinesli s seboj in so ga v novi domovini ob novih pogojih in vplivih više oblikovanih arhitektur sosedov in staroselcev dalje razvijali, ter v smeri tako imenovane stilne umetnosti, ki pa ima v okviru srednjeveškega univerzalizma ves ta čas kulturne kolonizacijske značilnosti zapadnoevropske usmeritve. Obe te smeri imata namreč po naselitvi le malo skupnega, vendar se v svojem nadaljnjem razvoju postopno približujeta in prihajata do izraza počenši z oblikovanjem meščanstva v visokem srednjem veku domač arhitekturni tvorec in naročnik, preko njiju pa se vraščajo domače, v ljudski umetnosti obravnavane prvine, a prav tako se na prehodnih ozemljih in v bližini večjih centrov vpraščajo v ljudsko stavbarstvo pretežno zgolj oblikovni vplivi stilne arhitekture.

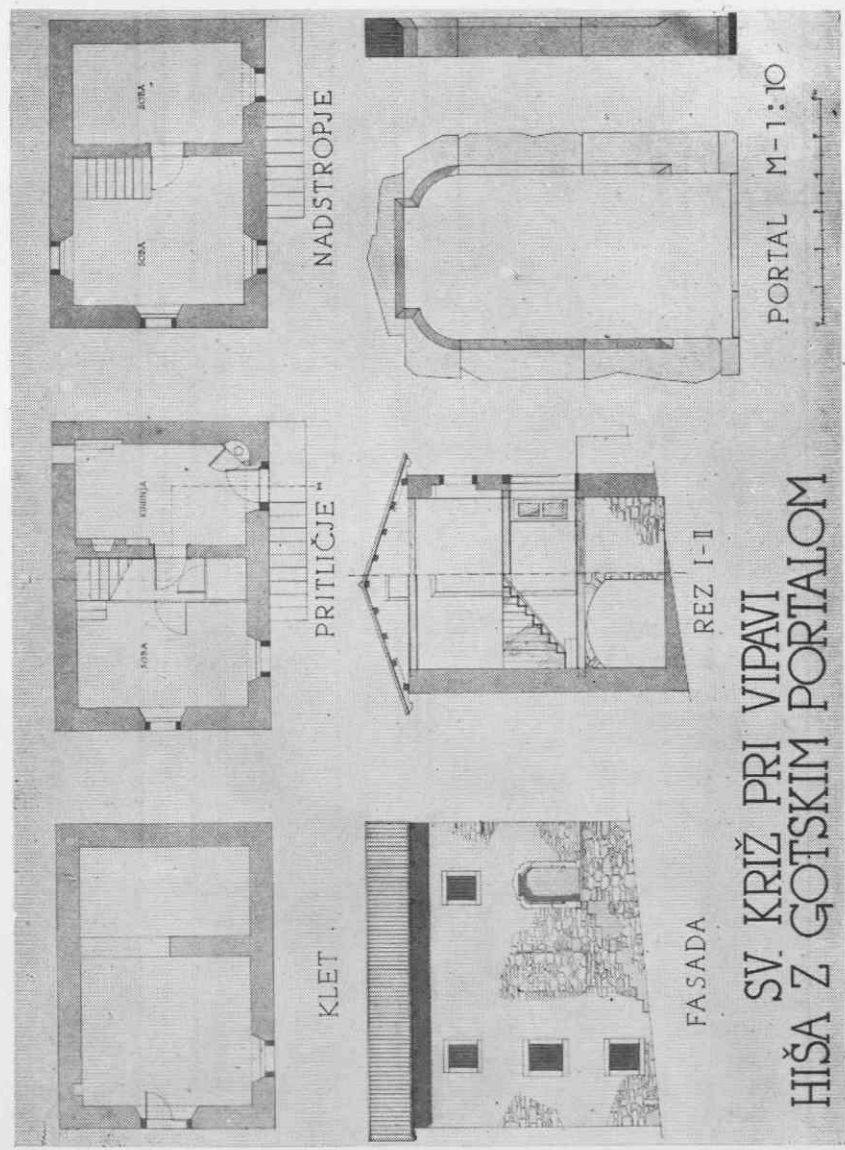
Razdobje slovenske politične samostojnosti od naselitve do karolinške renesanse, to je od 6. do 8. stoletja, ni v arhitekturi zapustilo vidnih sledov. To je čas, v katerem manifestirata Orient in Islam veličasten razvoj, medtem ko nimajo zahodne pokrajine niti pogojev niti veselja za arhitekturo. Predstavljamo si, da je morala biti gradbena tehnika v primerjavi s pozno antično zelo primitivna, pa tudi potrebe po oblikovanju večjih arhitekturnih organizmov so morale biti zelo skromne. Vsaj v pretežnem od Slovencev naseljenem območju je morala prevladovati tehnika pletenja, lesena gradnja kladnih sten in gradnja v ilovici. Arhitektura kamna se je mogla najprej uveljaviti le v onih pokrajinah, ki so že po svoji naravi tal in podnebja, prav tako pa tudi po svoji tradiciji nagibala k nji.

Arhitektura tega razdobja je v znamenju elementarnega ljudskega stavbarstva; spomin nanj je ohranjen v današnjem tamarju, preprosti oglarski kolibi, v kamnitem pastirskem stanu in čuvajnici kraškega ozemlja, v enocelični dimnici in v preprosto monumentalni zasnovi kozolca-stegnjenca.

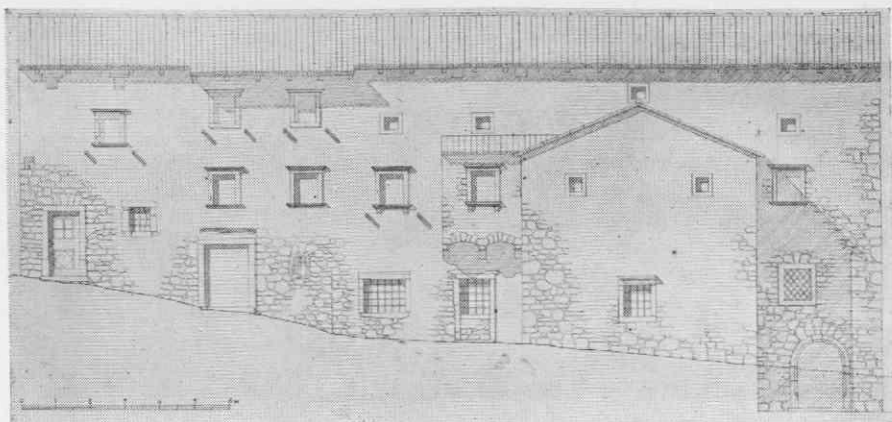
Politična in verska priključitev Slovenske Karantanije na zahod sredi 8. stoletja je imela daljnosežne posledice na razvoj in značaj

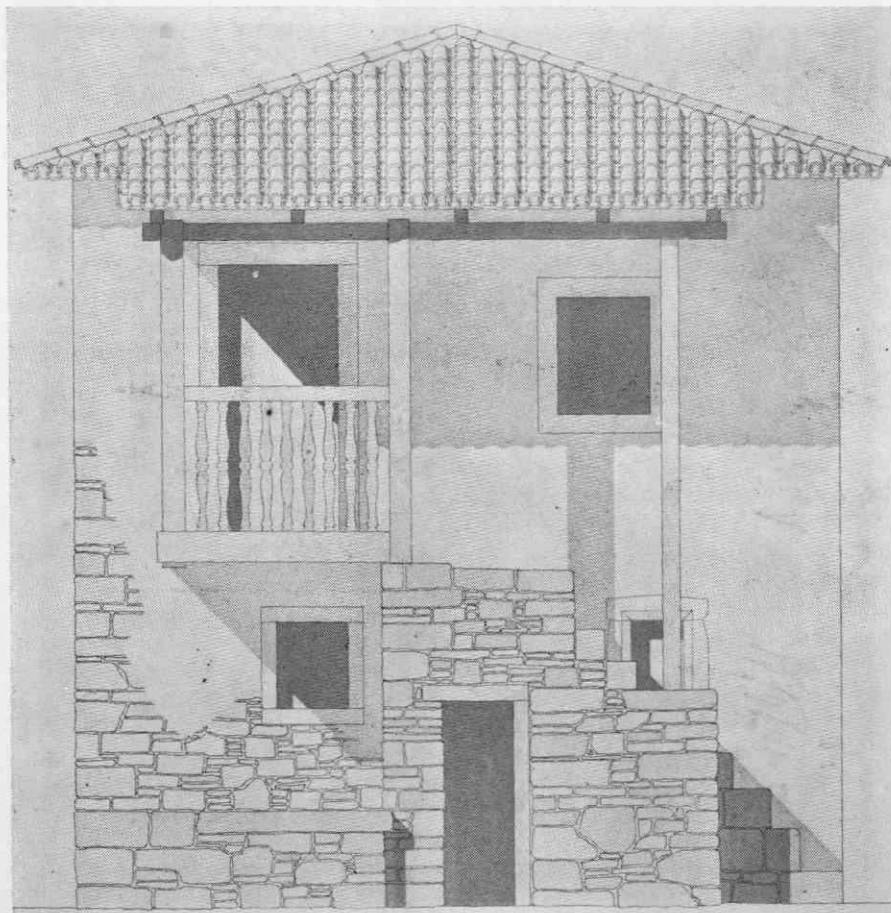
Sl. 2. Gotski portal
v Vipavskem sv. Križu

Sl. 1. Hiša z gotskim portalom v Vipavskem sv. Križu

Sl. 5. *Vipavski sv. Križ*. V baroku izvedena združitev pročelij pri sicer samostojnih stanovanjskih enotah

Sl. 4. Pročelje kmečke hiše z gotsko oblikovanim oknom v Gočah pri Vipavi

arhitekture. Vzporedno s politično kolonizacijo so se pričeli uveljavljati tuji umetnostni vplivi najprej na ozemlju države karantanskih Slovencev (cerkev sv. Petra in Pavla v sklopu Krnskega gradu!), od tod dalje pa v smereh alpskih prehodov in rečnih poti v ostalih slovenskih pokrajinah. To je doba, v kateri smo sprejeli umetnostno in materialno kulturo zahodno-evropskega izvora kot posledico politične in verske podložnosti.

Zato je razumljivo, da pripadajo v pogojih časa in položaja prvi arhitekturni spomeniki cerkvam, samostanom in utrjenim »pfaleam« tuje fevdalne ekspanzije. Idejni nosilci so bili tujci, delež posameznih domačinov je imel le podrejen pomen in se ni mogel povzpeti do tvornega sodelovanja. Prve arhitekturne pobude so prišle iz Salzburga, od koder se je izvrševala tudi prva verska kolonizacija. Poleg te smeri pa se je uveljavila tudi vplivna smer z juga, ki jo je nakazovalo interesno področje oglejske cerkve, razprostirajoče se med Dravo in Furlanijo. Tako je n. pr. gradeški patriarh poslal Ljudevitu Posavskemu umetnike in zidarje, a salzburški nadškof je po letu 850 poslal iz Salzburga v Pribinovo in Kocljevo prestolnico Blatograd zidarje, tesarje in druge rokodelce. Z njimi so polagoma prihajale k nam tudi arhitekturne ideje, konstrukcije in gradbene metode, ki so bile nedvomno naprednejše od onih, ki so jih poznali domačini. Ti podatki so zanimivi tudi zato, ker se da iz njih razbrati, da v pretežnem delu od Slovencev naseljenih predelov ni bilo razvito niti zidarstvo niti tesarstvo, ampak je morala prevladovati preprosta gradbena tehnika v ilovici, pletenju in lesu; konstrukcija v lesu se je morala posluževati zabijanja kolov v zemljo, neobdelanih brun, debel in prepleta namesto lesenih zvez. Ta preprosta gradbena tehnika pa ni bila značilna le za ljudsko stavbarstvo, marveč za arhitekturo nasploh, saj je znano, da so prevladovale v celinskem delu Slovenije lesene, po obsegu neznatne stavbe, in se je n. pr. šele v drugi polovici 12. stoletja umaknila prvotna lesena cerkev v Lescah na Gorenjskem novi zidani; na prehod iz lesene v zidano gradnjo pa opozarja tudi krajevno ime Bela cerkev kot značilen naprednejši pojav trajnejše zidane arhitekture v nasprotju s prvotno temno leseno stavbo. Izjemen položaj je bržčas treba dodeliti našemu Primorju in Krasu, kjer nedvomno obstoji neprekinjenost kamnitne gradnje tudi v ljudskem stavbarstvu od antike sem, posebej pa v Trstu, Kopru, Piranu in Miljah, ki vzdržujejo urbanistično povezavo brez prekinitve skozi ves srednji vek, dasi gre tu ves čas za pretežno romansko prebivalstvo, a se je z drugo polovico 13. stoletja okrepil dotok priseljencev iz slovenskega kmečkega zaledja.

Predromanska doba, ki se je v stilni arhitekturi komajda odrazila, ni mogla v ničemer vplivati na ljudsko stavbarstvo; to je vsepovsod obdržalo svojo prvotno elementarnost in preprostost, ohraniti pa se ni moglo v nobenem primerku, ker niti gradivo, niti tehnika gradnje nista mogla kljubovati času in so se stavbe v kasnejšem času preživele tako v zasnovi, kakor tudi v oblikah.

Romanika se uveljavi pri nas v času, ko se od 12. do 15. stoletja bje borba za politično nadoblast slovenske zemlje, ko ni imel kmet nobenih pravic, imeli so jih le fevdalci, duhovščina in kasneje v visokem srednjem veku tudi meščani.

Razdobje od 11. do 12. stoletja je v napredni Zahodni Evropi doba velikih podvigov. 11. stoletje je doba romanja, ki odkrije Orient in dobi od tod tudi arhitektura močne pobude. 12. stoletje je doba križarskih vojn in organiziranja obrtniških združenj, cehov. V romaniki spoznavamo duha analize, ki je tuj rimski antiki. Stavba postaja v procesu razvoja organizirano bitje, pri čemer se vedno bolj javlja težnja po logični povezavi, po medsebojni odvisnosti posameznih členov, kar je povsem nasprotno antičnemu tektonskemu principu nosilnih in nošenih delov. Izvrši se prehod k masivnim svodnim konstrukcijam. Vendar je romanika še vedno pod vplivom lokalnih tradicij in vplivov iz Orienta; vzorce si v glavnem izposoja v antiki in bizantiniki, naravo pa motri le preko kopije.

Težko je v spomenikih tega razdobja odkriti delež domače tvornosti, zdi se pa, da je v svežih in preprostih zasnovah manj zahtevnih arhitektur, predvsem pa je v njihovi organični zrasti z okoljem čutiti delež ljudske ustvarjalnosti, ki se polagoma približuje splošni evropeizaciji kulture.

Važnemu činitelju pri oblikovanju fevdalizma in hkrati pri evropeizaciji naše arhitekture se v visokem srednjem veku pridružijo gradovi s svojo značilno utrdbeno arhitekturo, ki doživi kasneje velika in lepотно izpopolnjena preoblikovanja.

Od srede 12. stoletja dalje pa nastajajo in se razvijajo tudi prva mesta, v njih se oblikuje meščanstvo kot nov družbeni, politični in kulturni faktor. Novi meščani se oblikujejo deloma iz priseljenih tuje-rodnih obrtnikov, trgovcev in vitezov, v znatni meri pa iz dotoka malih kmečkih obrtnikov in tlačanov, ki se osvobajajo odvisnosti od fevdalca in teže za tem, da si pridobe v okrilju mest in trgov osebno svobodo. Zato so prvi meščani, ki se oblikujejo iz podeželskega prebivalstva, še bolj kmetje kot zgolj obrtniki in trgovci. Njihove prve stavbe so novim pogojem svojevrstne parcelacije prilagojena kmečka bivališča z vsemi značilnostmi ljudskega stavbarstva. Izredno ozke in globoke stavbne parcele ob dragocenih tržnih mestnih površinah so nujno vplivale na funkcionalni ustroj stavbišča, ki se je preoblikovalo v obulično ali obrtno hišo z obrtniško delavnico in trgovino v globini parcele, ob gospodarski ulici, potekajoči vzporedno s prometno smerjo ali tržno površino, pa v stavbo, ki je bila namenjena pretežno kmečkemu gospodarstvu; v sredini med obema stavbama se je uvrstilo dvorišče kot notranji prometni faktor in kot vir osvetljave in ozračja prostorov, razmeščenih v notranjosti stavbišča. V teku 500-letne preobrazbe se je v baroku dokončno oblikovala značilna meščanska obrtniško-trgovska hiša, ne da bi v svoji preobrazbi bistveno spremenila svoj prvotni ustroj. Proučevanje meščanske hiše po razvojni liniji bo nedvomno

moralo poseči do prvotnega zametka, ki korenini v ljudskem stavbarstvu bližnjega kmečkega zaledja.

Prvotna arhitektura iz prvega razdobja naših najstarejših mest, ki sovпада z dobo romanike, se v pretežni meri ni ohranila; neodporno gradivo in primitivna gradbena tehnika, ki označujeta ljudsko stavbarstvo, nista mogli kljubovati času; kot posledica pogostnih požarov se je hiša v pogojih blaginje in višje tehnične ravni preobrazila v novem trdnejšem gradivu in masivnih konstrukcijah, ki so zagotovile stavbi večjo trpežnost in varnost dragocenemu vskladiščenemu blagu. Edino pričevanje o prvi razvojni stopnji v dobi romanike je ohranjeno v mediteranskem območju, kjer se je ohranila neprekinjenost kamnite gradnje tudi v ljudskem stavbarstvu skozi ves srednji vek. Pri informativnem ogledu, izvršenem v preteklem letu v Kopru, so bile ugotovljene na obrobju starega mestnega jedra zanimive nadstropne hiše v strnjenih vrstah ob ozkih, planimetrično nepravilno speljanih ulicah, ki kažejo po svojih konstrukcijah in stilnih oblikovnih oznakah na poreklo romanike, in bi jih mogli datirati vsaj z drugo polovico 15. stoletja. Po svoji zasnovi in videzu so to značilne kmečke in ribiške hiše tega okoliša, ki so se v novih pogojih začetne urbanizacije in družbeno-strukturne preobrazbe pričele preoblikovati v višje organizme pod neprestanimi vplivi stilne arhitekture. Ko bo temeljito proučen ta zanimivi del Kopra, bo tudi mogoče osvetliti razvojno pot hiše od njenega prvotnega kmečkega ustroja do višje oblikovane meščanske hiše; to bo toliko lažje izvedljivo, ker je doslej Etnografski muzej v Ljubljani s proučevanjem na Koprskem temeljito raziskal strukturo vaških naselij in ustroj kmečke hiše. Na osnovi obojestranskih proučevanj pa bo mogoče tudi osvetliti delež lokalne stilne arhitekture, ki je vplivala in se vraščala v tej zgodnji dobi v tvorbe kamnitega ljudskega stavbarstva. Doslej proučena romanika v bližnjem Poreču, ki je imel nedvomno enake razvojne pogoje, podkrepljuje posebej z znamenito »romansko hišo« (casa romanica) domneve o preobrazbi kmečke hiše v meščansko, dasi je posebnost parcelacije poreške romanske hiše v naslonitvi na rimsko antično urbanistično zasnovo s koordinatnim sistemom uličnega omrežja, kar se kaže tudi v mikroorganizmu stavbne parcelacije in morda celo na direktni povezavi pozno antične tradicije z arhitekturo srednjega veka, kakor je to bil dokazal za dalmatinsko območje E. Dyggve. Datacijo te hiše nakazuje romanski kanonikat v sklopu Evfrazijeve bazilike, ki ima vklesano letnico 1251 in se na »romanski hiši« ponovi taista bifora, ki oživlja v zaporedni vrsti nadstropje kanonikata. Značilne za ustroj hiše tega okoliša so pročelju prislone stopnice z baladurjem, pod njim pa je z bečvo presvoden vhod v klet.

12. in deloma 13. stoletje izoblikujeta na slovenskem ozemlju romaniko, ki prehaja, počenši s prvo polovico 13. stoletja, postopoma v gotiko. Doba gotike obsega pri nas 14., 15. in deloma 16. stoletje, v poslednjih odmevih pa jo srečujemo v odročnih pokrajinah še celó v

17. stoletju. V gotiki sta se obe smeri umetnostnega ustvarjanja zbližali, ljudstvo pa se je globlje vživelo v zahodnoevropsko umetnostno kulturo in jo oplajalo s prvinami ljudske umetnosti; hkrati pa se je stilna arhitektura vedno bolj in bolj vraščala v ljudsko stavbarstvo. Kulturne razmere so se pri nas konsolidirale in kot posledica tega stoji pred nami stilna in teritorialna sklenjenost arhitekturnih spomenikov. Zboljšani gospodarski položaj kmečkega podeželja in razcvet mest sta omogočila množico spomenikov slovenske gotike, ki se je ohranila v živo slikanih cerkvah in samostanih, prav tako pa tudi v spomenikih civilne arhitekture naših mest. Vodilni sloj obstoji iz plemstva, iz višje duhovščine in iz zastopstev mest in trgov. Vidni znaki blaginje v mestih so spomeniki civilne arhitekture, ki nastajajo v 16. stoletju po naročilu bogatega meščanstva. Ognjišča arhitekture postanejo mesta in od tod se posredujejo vplivi stilne arhitekture podeželju. Često so arhitekti in freskanti podeželskih gotskih cerkva meščanskega rodu, med njimi odlični Janez iz Radgone, Andrej iz Loža, Peter Bezlaj iz Ljubljane, Jurko iz Loke idr. Stik med mestom in kmečkim zaledjem je ustvarjen preko sejmov in kmečkih gotskih cerkva se v ljudsko stavbarstvo vraščajo vplivi stilne arhitekture tako v pogledu naprednejših konstrukcij, načinov gradnje, kakor tudi v pogledu oblikovne kulture. V zahodnem delu Slovenije se uveljavljajo vplivi iz sosedne Italije, v svojem večjem delu pa se naslanja slovenska arhitektura na splošne kulturne tokove Srednje in Zahodne Evrope. Ugoden položaj Slovenije na stikališču in križišču obeh pglavitnih kulturnih smeri je dovedel do zanimivega in svojevrstnega prepletanja in zraščanja arhitekturnih značilnosti severa in juga.

Gotika je izvedla do kraja in z vso doslednostjo program, ki ga je nakazala romanika. Kolikor je romanika doba analize in prvega oblikovanja, se v gotiki uveljavi sinteza in popolna izvirnost v konstrukcijskem sestavu in oblikovanju. Nova stavbena struktura, ki se je povsem osvobodila vzorov rimske antike, je triumf logike v umetnosti. Stavba postane konstrukcijsko dosledno izveden skelet, pri čemer se preoblikuje monoliten obok v ogrodje reber, zid pa v sistem služnikov in opornikov, ki prenašajo težo in hkrati uravnavajo stranske pritiske. Zid postane odvečen in se umakne odprtini. Do kraja se uveljavi arhitekturna oblika, ki je najtesneje povezana s strukturo konstrukcije in dekoracije, ki se naslanja na vzorce, prevzete iz narave. Celotni do kraja premišljeni konstrukcijski program zahteva čim skrbnejšo obdelavo posameznih delov, zato se v osnovi spremeni tudi zid; medtem ko daje zid v romaniki le videz velikega, ki ga označujejo na zunanjsčini velike v vodoravnih slojih skrbno obdelane klade, dasi je v svojem jedru še vedno polnilni zid (opus emplekton), je zid v gotiki enako skrbno obdelan v vsem prerezu. Pa tudi vezilnemu sloju je dodeljena s prenašanjem in porazdeljevanjem pritiskov nova funkcija.

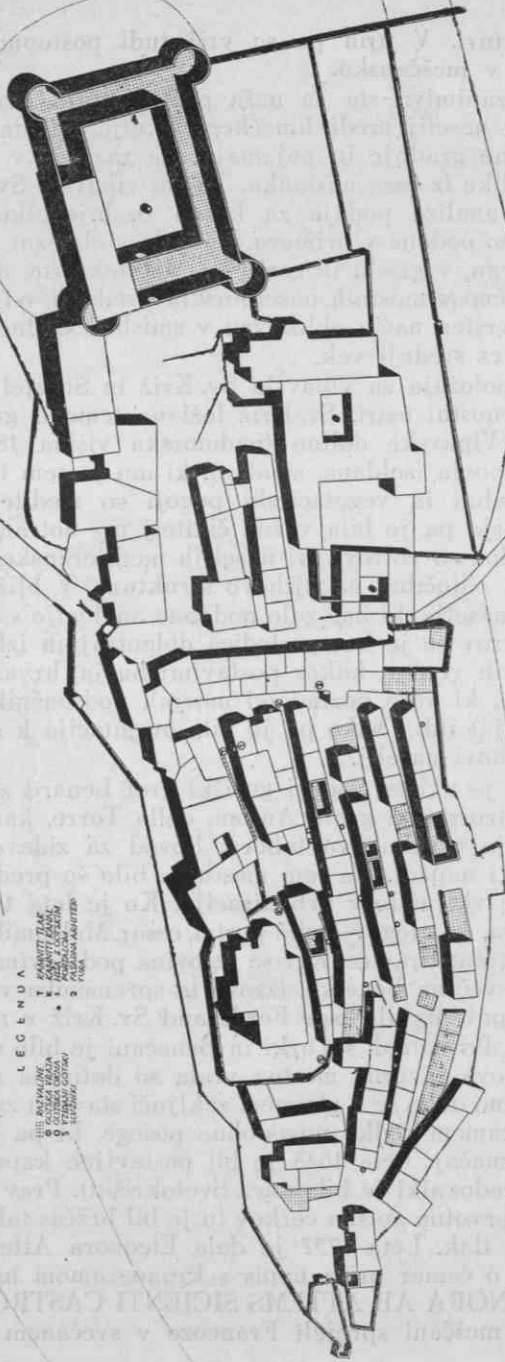
Mestna naselja, ki se oblikujejo na slovenskem ozemlju od 12. do 15. stoletja, občutljivo reagirajo na razvojno linijo v urbanizmu in

VIPAVSKI SV. KRIŽ

LEGENDA

- 1. KAMNITI TRAP
- 2. KAMNITI TRAP
- 3. KAMNITI TRAP
- 4. KAMNITI TRAP
- 5. KAMNITI TRAP
- 6. KAMNITI TRAP
- 7. KAMNITI TRAP
- 8. KAMNITI TRAP
- 9. KAMNITI TRAP
- 10. KAMNITI TRAP
- 11. KAMNITI TRAP
- 12. KAMNITI TRAP
- 13. KAMNITI TRAP
- 14. KAMNITI TRAP
- 15. KAMNITI TRAP
- 16. KAMNITI TRAP
- 17. KAMNITI TRAP
- 18. KAMNITI TRAP
- 19. KAMNITI TRAP
- 20. KAMNITI TRAP
- 21. KAMNITI TRAP
- 22. KAMNITI TRAP
- 23. KAMNITI TRAP
- 24. KAMNITI TRAP
- 25. KAMNITI TRAP
- 26. KAMNITI TRAP
- 27. KAMNITI TRAP
- 28. KAMNITI TRAP
- 29. KAMNITI TRAP
- 30. KAMNITI TRAP
- 31. KAMNITI TRAP
- 32. KAMNITI TRAP
- 33. KAMNITI TRAP
- 34. KAMNITI TRAP
- 35. KAMNITI TRAP
- 36. KAMNITI TRAP
- 37. KAMNITI TRAP
- 38. KAMNITI TRAP
- 39. KAMNITI TRAP
- 40. KAMNITI TRAP
- 41. KAMNITI TRAP
- 42. KAMNITI TRAP
- 43. KAMNITI TRAP
- 44. KAMNITI TRAP
- 45. KAMNITI TRAP
- 46. KAMNITI TRAP
- 47. KAMNITI TRAP
- 48. KAMNITI TRAP
- 49. KAMNITI TRAP
- 50. KAMNITI TRAP
- 51. KAMNITI TRAP
- 52. KAMNITI TRAP
- 53. KAMNITI TRAP
- 54. KAMNITI TRAP
- 55. KAMNITI TRAP
- 56. KAMNITI TRAP
- 57. KAMNITI TRAP
- 58. KAMNITI TRAP
- 59. KAMNITI TRAP
- 60. KAMNITI TRAP
- 61. KAMNITI TRAP
- 62. KAMNITI TRAP
- 63. KAMNITI TRAP
- 64. KAMNITI TRAP
- 65. KAMNITI TRAP
- 66. KAMNITI TRAP
- 67. KAMNITI TRAP
- 68. KAMNITI TRAP
- 69. KAMNITI TRAP
- 70. KAMNITI TRAP
- 71. KAMNITI TRAP
- 72. KAMNITI TRAP
- 73. KAMNITI TRAP
- 74. KAMNITI TRAP
- 75. KAMNITI TRAP
- 76. KAMNITI TRAP
- 77. KAMNITI TRAP
- 78. KAMNITI TRAP
- 79. KAMNITI TRAP
- 80. KAMNITI TRAP
- 81. KAMNITI TRAP
- 82. KAMNITI TRAP
- 83. KAMNITI TRAP
- 84. KAMNITI TRAP
- 85. KAMNITI TRAP
- 86. KAMNITI TRAP
- 87. KAMNITI TRAP
- 88. KAMNITI TRAP
- 89. KAMNITI TRAP
- 90. KAMNITI TRAP
- 91. KAMNITI TRAP
- 92. KAMNITI TRAP
- 93. KAMNITI TRAP
- 94. KAMNITI TRAP
- 95. KAMNITI TRAP
- 96. KAMNITI TRAP
- 97. KAMNITI TRAP
- 98. KAMNITI TRAP
- 99. KAMNITI TRAP
- 100. KAMNITI TRAP

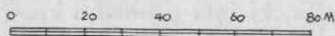
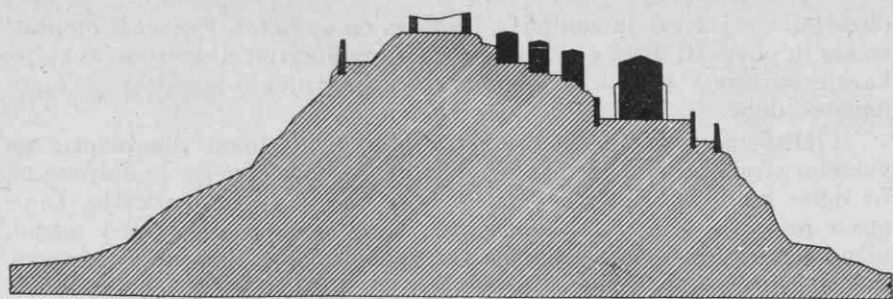
Vipavski sv. Križ. — Tloris naselja

stilni arhitekturi. V njih pa se vrši tudi postopno preoblikovanje kmečke hiše v meščansko.

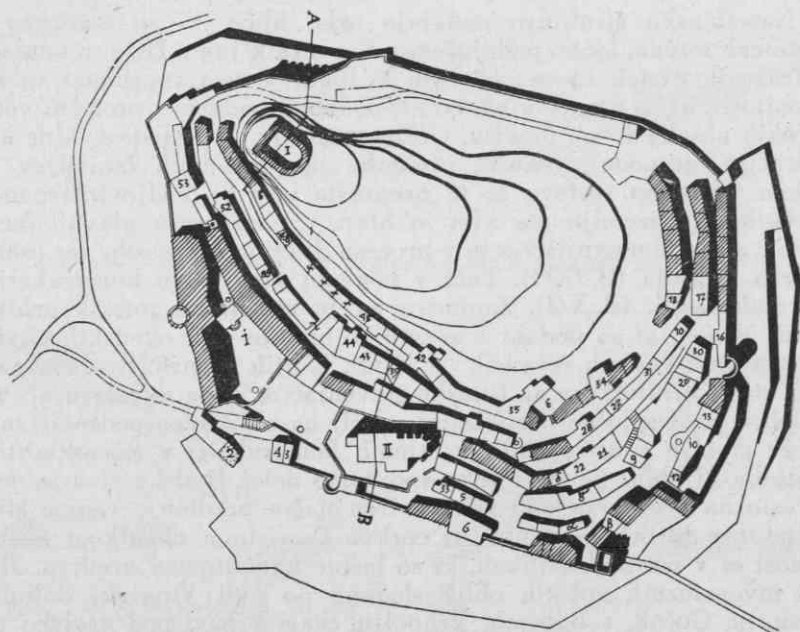
Posebno zanimiva sta za naša prizadevanja dva primera kasno srednjeveških naselij sredi kmečkega okolja, ki sta ohranila zaradi svoje kamnitne gradnje in pojemajočega razvoja v baroku vse značilnosti in odlike iz časa nastanka. To sta vipavski Sv. Križ in Štanjel. Urbanistična analiza podaja za kasno srednjeveško mesto značilne sestavine, ki so podane v primeru Štanjela v obvezni cesti, v obeh primerih pa v trgu, v gradu in cerkvi — arhitekturne dominante!, v obzidju ter končno v mestnih naselbinskih predelih, od katerih je vsakteri na svojevrsten način oblikovan v smislu socialne strukture, ki je zakonita za ves srednji vek.

V izbiri položaja za vipavski Sv. Križ in Štanjel so bili odločilni predvsem varnostni oziri. Sv. Križ leži na temenu griča, ki se dviga 100 m iznad Vipavske doline (nadmorska višina 186 m). Tlo je iz apnenca in laporja (soldana, soudan), ki mu je sem ter tja primešana ilovica. Podnebni in vegetacijski pogoji so mediteranski, pogostna in silovita burja pa je bila važen činitelj pri notranjem oblikovanju naselja. Nasploh so vetrovi pri naseljih mediteranskega območja vplivali čestokrat odločilno na njihovo strukturo. V bližnjih Gočah spoznamo vaško naselje, ki ima zelo podobne analogije s Sv. Križem. Diferenciacija vetrov se je kot posledica dolgotrajnih izkušenj izrazila v neštetihih nazivih vetrov, kakor postavim: burja, hrvaška burja, sever, murnik (veter, ki veje pozimi od morja), podsončnik (veter, ki veje poleti od morja) itd. Enako pa je bila orientacija k soncu zelo važen činitelj v zasnovi naselij.

Leta 1482 je ukazal zadnji goriški grof Lenard zidati Svetokriški tabor pod nadzorstvom grofa Antona della Torre, kateremu je izročil tudi varstvo in oskrbnišvo tabora. Povod za zidavo tabora so dali pogostni turški napadi. Na tem mestu je bilo še predtem kmečko naselje, ki se je vključilo v urbanizacijo. Ko je leta 1500 Lenard umrl brez potomstva, je njegov dedič postal cesar Maksimilijan I. Leta 1507 dobi Sv. Križ tržne pravice. Ker se trgovina pod novimi pogoji usmerja na Trst in ne več na Benetke, izzove ta sprememba vojno z Benečani. Leta 1532 je povzdignil cesar Ferdinand Sv. Križ v mesto, prebivalce pa v meščane. Po vojnah s Turki in Benečani je bilo obzidje temeljito obnovljeno, nova severna mestna vrata so datirana z letnico 1613. Z zgodnjo baročno dobo se v glavnem zaključí stavbna zgodovina Svetega Križa, če izvzamem redke novodobne posege, ki pa imajo k sreči le adaptacijski značaj. Leta 1643 je bil postavljen kapucinski samostan (med prvimi redovniki je bil Janez Svetokriški). Prav tega leta je bila barokizirana prvotna gotska cerkev in je bil bržčas takrat položen tudi lepi kamnitni tlak. Leta 1757 je dala Eleonora Attemsova »žejnemu gradu vodo«, o čemer priča napis s kronogramom na grajskem vodnjaku (ELEONORA AB ATTEMS SICIENTI CASTRO DAT AQVAS). Leta 1809 so meščani sprejeli Francoze v svečanem sprevodu zunaj

Štanjel na Krasu. — Prerez naselja

- 1, 2, 3... itd HIŠNE ŠTEVILKE
 α, β, γ... itd NEUGOTOVLJENE HIŠNE ŠTEVILKE
 OPUŠČENI, DELNO PORUŠENI SPOMENIŠKI OBJEKTI
 SPOMENIŠKI OBJEKTI
 NOVI, NEUSTREJNI OBJEKTI

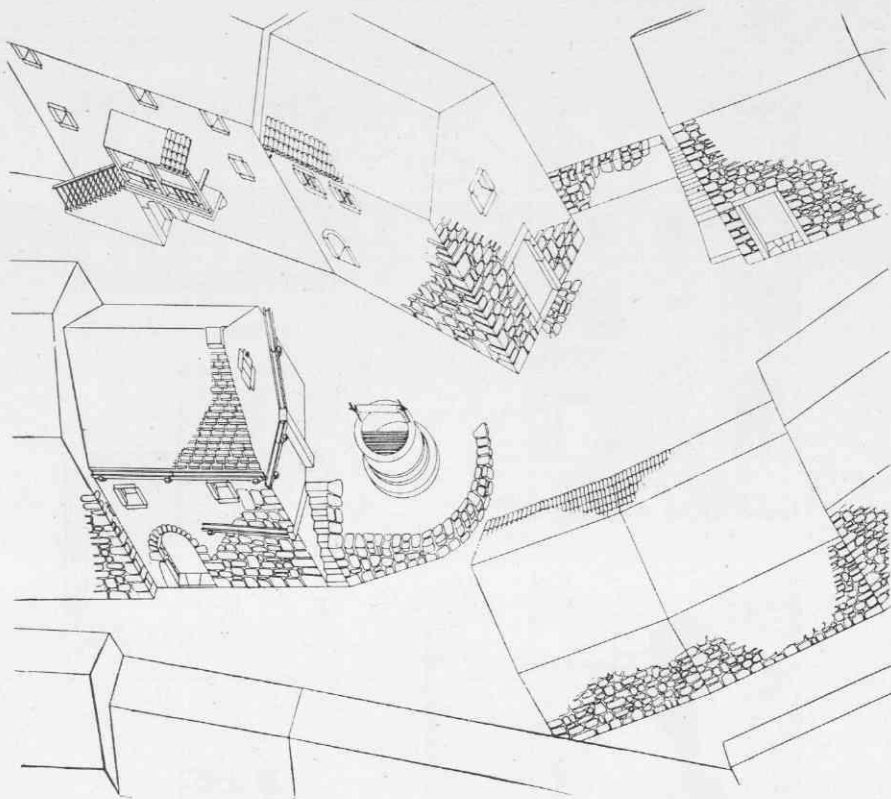

Štanjel na Krasu. — Tloris naselja

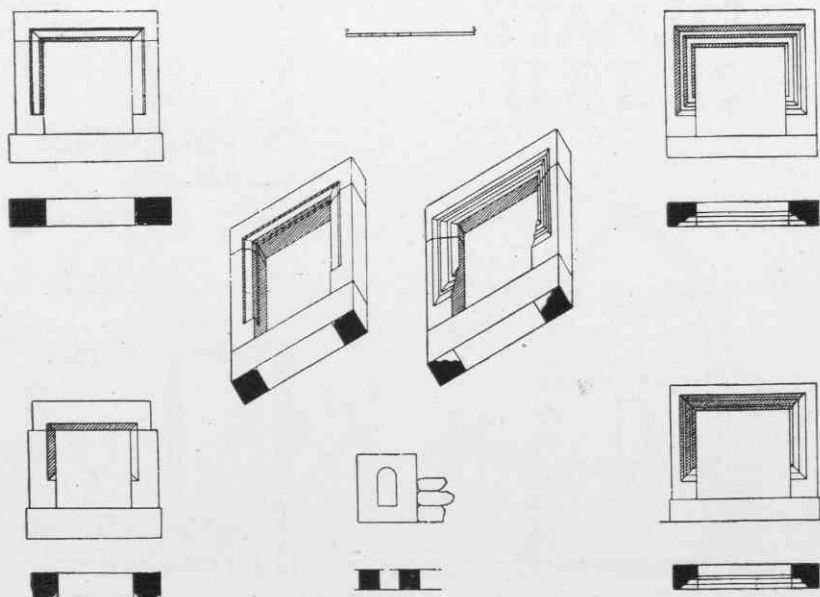
obzidja; v tej zvezi je zanimivo izročilo, da so hoteli Francozi olepšati mesto in povezati grad s cerkvijo preko premočrtne slavnostne avenije, kar je povsem v smislu velikopoteznih urbanističnih kompozicij Napoleonove dobe.

Ogled mestnega načrta podaja obe arhitekturni dominantni: na vzhodni strani stoječi grad in na zahodni cerkev. Naselje je deljeno na tri dele: grad, trg s samostanom in strnjeno naselje s cerkvijo. Zanimivo je krajevno poimenovanje teh treh mestnih sestavin v »grad, plac in gase« ter temu ustrezajoča razporeditev prebivalcev v »grajske, placarje in gasarje«, kar se presenetljivo sklada s srednjeveško družbeno strukturo. Za naše proučevalno področje je posebno zanimiva zahodna polovica naselja, ki ima pretežno kmečki značaj, dasi je bilo v nji poprej veliko rokodelcev in trgovcev, zakaj mesto je imelo privilegije in sejme (2 velika semnja v letu in tedenski semenj); pred letom 1904 je imel Sv. Križ med obzidjem 241 prebivalcev, v času svojega razcveta pa še mnogo več.

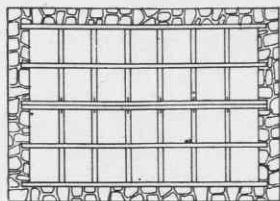
Naselbinsko strukturo podajajo ozke ulice, ki so položene po plastnicah terena, lahko padajočega od severa k jugu. Hiše so nanizane v strnjenih vrstah in se obračajo k jugu. V tem spoznamo splošne zakonitosti, ki so v načelu enako ali podobno podane v pretežni večini kmečkih naselij v tem okolišju. Gostota naselja je posledica talne konfiguracije, gospodarstvenosti, obrambe in podnebnih činiteljev. Po svojem tlorisnem sestavu se te preproste hiše ne ločijo bistveno od kmečkih; v prizemlju sta klet in hlev, v nadstropju glavni dnevni prostor z odprtim ognjiščem in v procesu diferenciacije sobe ter osamosvojena kuhinja (sl. IX/1). Tudi v pogledu gradiva in konstrukcij ni bistvenih razlik (sl. X/4). Zanimiva pa je prisotnost gotških arhitekturnih členov, ki so podani v raznoliko oblikovanih okenskih okvirih in kamnitnih vratnih rožancih (sl. IX/2). V njih prepričljivo spoznamo vpliv stilne arhitekture na ljudsko stavbarstvo, ki pa se omejuje v tem razdobju pred splošno barokizacijo zgolj na oblikovno področje in ne poseže globlje v ustroj hiše in njenih konstrukcij; v raznolikosti in domiselnosti oblik pa prav tako spoznamo delež ljudske stvarjalnosti, ki često na svojevrsten in zelo izviren način predeluje vzorce stilne arhitekture bližnjega gradu ali cerkve s pristnim občutkom za plastičnost in v izrazitih oblikah, ki so lastne kamnitnemu gradivu. Mnogo invencioznih gotških oblik sledimo po vsej Vipavski dolini in Krasu, na Gočah, v Batujah, Vrhpolju, Stari Vipavi pod grajsko razvalino, v Štanjelu in dr., pa v celinskih slovenskih predelih ob važnih prometnih smereh, v okolišju srednjeveških samostanov in graščinske posesti, tako na primer na Gorenjskem: na Jezerskem, Bledu, v Otočah, Kamni gorici, Kropi, v škofjeloško-cerkljanskem in kamniškem okolišju, v Žirovnici in celo v kmečkih hišah Prešernove Vrbe, kjer so nedvomno prevladujoče sodelovali vplivi sosednega koroškega območja, ki je ves čas srednjega veka bilo ognjišče arhitekture za sosedne slovenske pokrajine. Enotno preoblikovanje hiš v strnjeni vrsti je bilo izvedeno

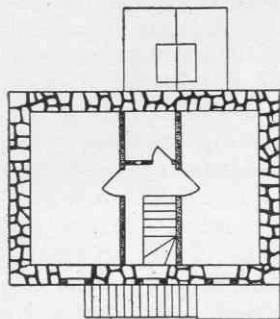
Sl. 5. Aksonometrični pogled na trg v Štanjelu na Krasu

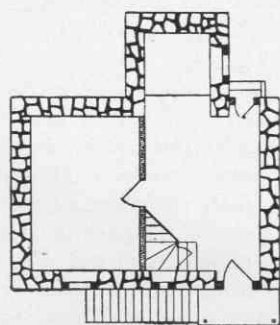
Sl. 6. Gotsko oblikovana okna v Štanjelu

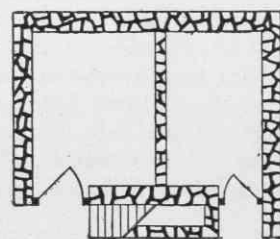
OSTREŠJE

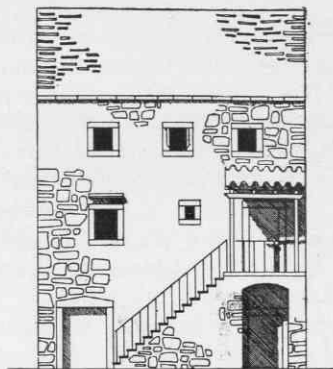
NADSTROPJE

PRITLIČJE

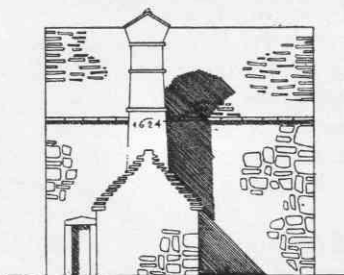

KLET

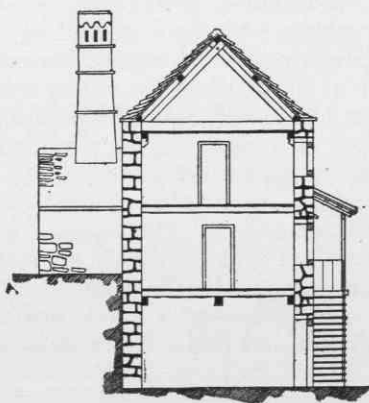

SPREDNJA IN ZADNJA FASADA

1 : 100

ŠTANJEL H.ŠT. 45

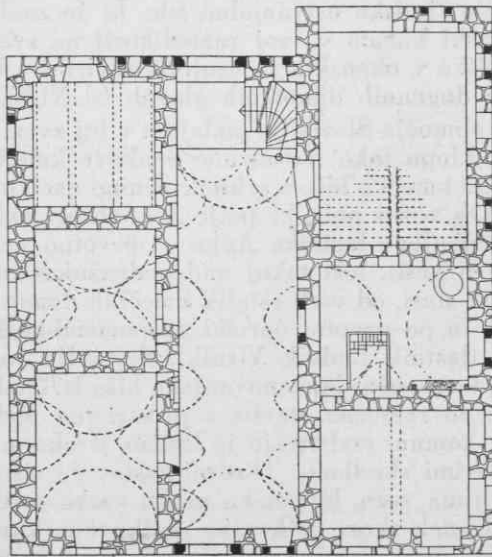
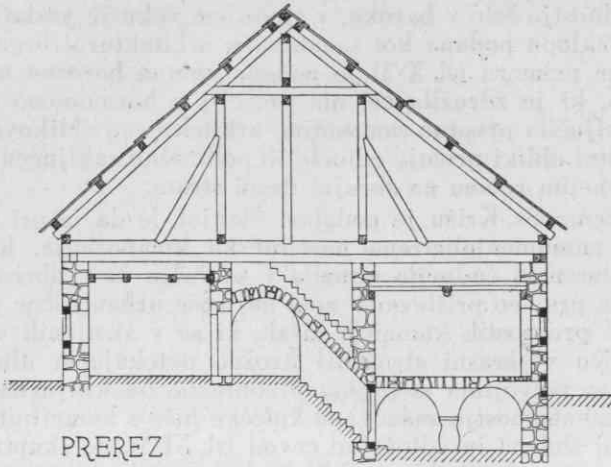
PREREZ

Sl. 7. Načrt hiše št. 45 v Štanjelu

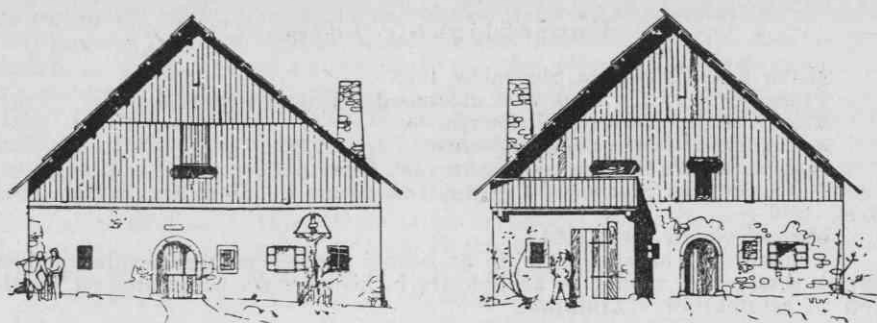
z vso doslednostjo šele v baroku, v srednjem veku je vsaka hiša v naselbinskem sklopu podana kot samostojen arhitekturni organizem. Na svetokriškem primeru (sl. X/3) je podana enotna baročna naselbinska kompozicija, ki je združila cel niz pročelij v harmonično celoto, pri čemer je vključila prvotne samostojne arhitekturno oblikovane gotske hiše; o prvotni obliki pričuje edinole še polkrožno zaključeni kamnitni portal s posnetim robom na skrajni desni strani.

Vipavskemu Sv. Križu je podoben Štanjel, le da je pri njem v še večji meri monumentalizirana naselbinska kompozicija, ki se je v povezavi s terenom čudovito izrazila v pročelju in v obrisu, tako da Štanjel z vso pravico prištevamo med najlepše urbanistične spomenike Slovenije. V preprostih kamnitih hišah, ki se v strujenih vrstah prilagajajo griču v terasni strukturi krožno potekajočih ulic, sledimo nazorno vsem razvojnim stopnjam preobrazbe od krajevno pogojene in z vso elementarnostjo zasnovane kmečke hiše s kamnitnim kritjem, s kamnitnimi žlebovi in odtočnimi cevmi (sl. XI/5), do skupinske kompozicije v vrsti podanih hiš z oblikovnimi značilnostmi gotske stilne arhitekture (sl. XII/7), ki tudi tu ni posegla bistveno v sam hišni ustroj in njegove konstrukcije. Še bolj ko v Sv. Križu je tu predočena neusahljiva invencija ljudske ustvarjalne sile, ki je znala z dletom izklesati v trdi kraški kamen v vsej raznolikosti na svojevrsten način podane gotske oblike v okenskih in vratnih okvirih, v konzolah in na kasnejših lepotno dognanih dimničnih glavah (sl. XI/6).

Iz celinskega območja Slovenije podajam v tej zvezi kmečko hišo z Zg. Jezerskega v sklopu tako imenovane Šenkove kmetije, ki ponazoruje stilno vplivano kmečko hišo z arhitekturnimi značilnostmi poznega srednjega veka. Ob vozni poti, ki pelje k srednjeveški »Jenkovi kasarni« (kmetija sedanjega lastnika Anka — prvotno verjetno gostišče samostana v Dobrli vesi), leži takoj nad podružnico gotske cerkve v Ravnah na vzpetini stari, od vseh ostalih kmečkih domov pod prelazom najbolj ohranjeni in po prvotni opremi najpomembnejši kmečki dom Šenkove kmetije (lastnik Ludvik Virnik). Sestavlja jo več poslopij; nas pa zanima na tem mestu le stanovanjska hiša št. 7 (sl. XIII/8, 9, 10). Ta je pritlična, zelo razsežna stavba s prostranim podstrešjem. Pritličje je zidano v kamnu, podstrešje je leseno, dvokapna streha pa je pokrita z macesnovimi škodlami. Florisni sestav je strogo simetričen. V sredini je prostrana veža, ki poteka preko vsega pritličja in je dostopna na obeh straneh skozi polkrožno oblikovana kamnitna portala s posnetimi robovi. Nad južnim portalom je pod novjšim beležem vidna lahno nadvignjena ploščica romboidne oblike, na nji je po pričevanju starega Štularja, bivšega lastnika sosednega v osnovi prav tako srednjeveškega kmečkega doma, letnica 1517. Iz veže so dostopni posamezni prostori, ki so nanizani levo in desno od nje. Podkleten je le manjši del na severozahodnem delu hiše. Prevladujejo masivne svodne konstrukcije: nad vežo banjasti svod s sosvodnicami (lunetami), v kuhinji in deloma v sobah banjasti svodi, a klet ima značilni, na

Floris kleti in pritličja ter prerez
kmečkega doma na Zg. Jezerskem št. 7.

Pročelja kmečkega doma na Zg. Jezerskem št. 7 z gotskimi oblikovnimi značilnostmi

rinski način vliti srednjeveški obok, ki se pne iznad osrednjega monolitskega kamnitnega stebra. Poleg obeh gotskih portalov so delno ohranjena tudi prvotna gotska okna iz lokalnega lehnjaka, ki je obdelan z žago; okna so po profilaciji povsem v skladu z onimi na stari »Jenkovi kasarni«. Na severnem pročelju je na levi strani poleg portala sled freske z letnico 1701 ali morda 1704.

Vplivi stilne arhitekture na ljudsko stavbarstvo tega okoliša so se mogli uveljaviti v pogojih važne medpokrajinske ceste, vodeče s Koroškega in graščinske posesti z gospodarsko osnovo v lesu in živinoreji; izvor teh vplivov pa moramo iskati na koroški strani prelaza. V ostalih petih kmečkih domovih, ki so položeni na pobočja pod prelazom, so prav tako ohranjena srednjeveška jedra, ki pa so bila kasneje bolj ali manj prezidavana. V primeru »Jenkove kasarne« pa nimamo več toliko opravka s prvotno zasnovo kmečkega doma, marveč z zanimivo zasnovo gostišča, ki pripada proučevalnemu področju srednjeveške civilne arhitekture. Takoj po osvoboditvi je bila nepopravljivo prezidana Koprivnikova domačija (h. št. 1), edinstven spomenik visokega stilnega oblikovanja kmečke hiše, pri čemer je gotska arhitekturna zasnova posegla v florisni ustroj in se je očitovale v prostorni veži, dostopni na ožji stranici skozi vzorno kamnoseško izdelan portal z zavihnjenim lokom; veža v obliki velike črke L je presvodena s križnimi svodi, zunanjščina pa je bila v 18. stoletju dopolnjena z bogatim slikanim okrasjem.

Doslej malo znano, in vendar tako pomembno srednjeveško vplivno področje stilne arhitekture na slovensko ljudsko stavbarstvo še zdaleč ni proučeno. Pisec tega sestavka je dosegel zastavljeni smoter s tem, da je opozoril na veliko znanstveno pomembnost tega problema, zavedajoč se, da se mu je le tu in tam približal, kjer mu je bil dostopen teren in so mu omogočila proučevanje skopo odmerjena čas in sredstva. Odkritje arhitekturnih znamenitosti na Gor. Jezerskem v letu 1947 pa je imelo kljub vsemu plemenit zaključek v preventivni zaščitni odločbi, ki jo je izdal Zavod za spomeniško varstvo.

Uporabljeno gradivo:

- Milko Kos: Zgodovina Slovencev 1935.
 France Stele: Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih 1924.
 France Stele: Umetnost Primorja.
 A. Choisy: Histoire de l'architecture, Paris 1929.
 Marjan Mušič: Obnova slovenske vasi, I, del, 1947.
 Marjan Mušič: Štanjel in Prilesje, Urbanizam i arhitektura, Zagreb, broj 3-4, 1950.
 Medvešček: Sv. Križ, 1904.
 Arhitekturni načrti, ki jih je na osnovi terenskega proučevalnega dela izvršil seminar za zgodovino arhitekture in historičnega urbanizma na fakulteti za arhitekturo v Ljubljani.

Résumé

DOMAINES D'INFLUENCE ENTRE L'ARCHITECTURE DE STYLE
ET L'ARCHITECTURE POPULAIRE SLOVÈNE AU MOYEN ÂGE

L'auteur analyse et documente avec des matériaux à l'appui les domaines d'influence entre l'architecture de style et l'architecture populaire slovène au moyen âge. Dans les conditions particulières du développement historique au moyen âge, l'art s'est développé, sur le territoire slovène, en deux directions: d'une part, en direction de l'art populaire que les Slovènes ont apporté avec eux aux temps de leurs migrations et qu'ils ont continué à développer dans les conditions de leur nouvelle patrie, et d'autre part, en direction de l'art stylisé avec toutes ses caractéristiques culturelles et colonisatrices de tendance occidentale. Les deux directions n'ont que peu de points communs au début; cependant, au cours de l'évolution elles se rapprochent graduellement et finissent par se mettre en valeur depuis la formation, dans le haut moyen âge, de la bourgeoisie, créatrice de notre architecture et aussi sa cliente; grâce à ce fait s'immiscent les éléments locaux, conservés dans l'art populaire. Sur les territoires de transition et dans le voisinage des centres plus vastes, les influences de l'architecture de style pénètrent dans l'architecture populaire.

L'époque préromane qui s'est à peine reflétée dans l'architecture de style, n'a pu en rien influencer sur l'architecture populaire qui a gardé partout son caractère élémentaire et toute sa simplicité. Le style roman s'est mis en valeur aux 12e et 13e siècles, époque de lutte pour la domination politique sur la terre slovène. A partir du milieu du 12e siècle naissent et se développent les premières villes et dans celles-ci se forme la bourgeoisie en tant que facteur social, politique et culturel nouveau. Les nouveaux bourgeois proviennent dans une large mesure de l'hinterland paysan slovène. Dans les nouvelles conditions d'urbanisme et de transformation socio-structurale et sous les influences incessantes de l'architecture de style, la maison paysanne du proche milieu se transforme en un organisme supérieur de maison bourgeoise artisanale et commerciale. Des monuments de la première phase ont été conservés dans les villes du secteur méditerranéen, où il y a continuité urbanistique et où la construction de pierre n'a pas été interrompue depuis l'antiquité.

Le gothique embrasse sur le territoire slovène les 14e, 15e et, en partie, 16e siècles; dans ses ultimes reflets on le rencontre, dans les régions éloignées,

même au 17e siècle. Dans la période gothique les deux directions de création artistique se sont rapprochées; le peuple s'est habitué davantage à la culture artistique occidentale et l'a fertilisée avec les éléments de l'art populaire; l'architecture de style s'est de plus en plus implantée dans l'architecture populaire. La situation économique améliorée des campagnes et la floraison des villes ont facilité une foule de monuments du gothique slovène et, comme conséquence des circonstances culturelles consolidées, se fait chez nous la jonction du style et du territoire des monuments architecturaux. Les villes deviennent les foyers de l'architecture et de là les influences de l'architecture de style passent aux campagnes, tant au point de vue des méthodes de construction plus évoluées qu'au point de vue de la culture des formes.

Sur deux exemples de localités appartenant au moyen âge avancé, Ste-Croix dans la vallée de la Vipava et Stanjel qui ont conservé leur organisation primitive dans leur construction de pierre et dans leur évolution décroissante dans le baroque, l'auteur découvre les domaines d'influence entre l'architecture de style et l'architecture populaire. Se fondant sur les matériaux, il en arrive à la conclusion qu'il y a, dans les zones habitées par les petits artisans et les paysans, des lois générales qui sont en principe égales ou semblables dans la grande majorité des localités paysannes de ce domaine; mais aussi d'après la composition de son plan, en ce qui concerne les matériaux et les constructions, ces maisons simples ne se distinguent pas essentiellement des maisons paysannes locales, y compris toutes les phases évolutives du procès de la différenciation des locaux. Notons encore la présence, dans les cadres de fenêtres, des jointures architecturales gothiques, notons aussi les portails de pierre formés avec beaucoup d'esprit d'invention. Nous y reconnaissons d'une façon sûre l'influence de l'architecture de style sur l'architecture populaire, qui pourtant se limite, à cette époque qui déjà annonçait le baroque, au seul domaine des formes et ne pénètre pas plus profondément dans l'organisation de la maison et de ses constructions; mais nous reconnaissons également dans la diversité et dans l'imagination des formes la part de la création populaire, qui souvent, d'une manière propre et très originale, transforme les modèles de l'architecture de style du château voisin ou de l'église, avec un sentiment net pour la plasticité, dans des formes expressives, propres aux matériaux de pierre. Les influences de l'architecture de style sur l'architecture populaire au moyen âge sont limitées géographiquement aux domaines occidentaux de la Slovénie, alors qu'ailleurs l'architecture populaire a gardé, à travers tout le moyen âge, son caractère et sa simplicité élémentaires.